

Milica Kacin-Wohinz

ZNANSTVENI POSVETOVANJI ZGODOVINARJEV
OB 50. OBLETNICI UPOROV V ISTRI

»Labinski republiki« in sočasnemu proštanskemu kmečkemu odporu je bilo posvečeno posvetovanje, ki ga je 2. in 3. marca 1971 v Rabcu organiziral Sjeverojadranski inštitut z Reke pod pokroviteljstvom hrvaške Jugoslavske akademije znanosti i umijetnosti. Na posvetovanju je bilo navzočih okrog dvesto oseb. Poleg predstavnikov znanstvenih, političnih, prosvetnih in drugih ustanov iz jugoslovanskih republik so bili navzoči predstavniki Univerze in inštituta za odporniško gibanje iz Trsta ter predstavnika inštituta Gramsci iz Rima in italijanske komunistične stranke iz Trsta.

Izmed osemnajstih referatov, napovedano poročilo dr. Ivana Očaka iz Moskve o vplivu jugoslovanskih udeležencev oktobrske revolucije na socialistično gibanje v Istri in Hrvaškem primorju je odpadlo, so bili trije prebrani v italijanskem jeziku, eden pa v slovenskem, sicer pa je bila večina poročil predhodno razmnožena v originalnem jeziku ter v italijanskem oziroma hrvaškem prevodu. Gradivo posvetovanja bo v originalu in prevodih izšlo v posebni publikaciji, ki jo bo izdal Sjeverojadranski inštitut na Reki.

Večji del poročevalcev je obravnaval splošne politične, gospodarske in kulturne okoliščine v Istri in na širšem prostoru v času pred in med obstojem »Labinske republike«.

O zgodovinskem razvoju v Istri s širših in lokalnih vidikov so predavali asistent inštituta za delavsko gibanje v Zagrebu Vlado Oštrić Veze tipografskih radnika Istre i Sijeверne Hrvatske, direktor državnega arhiva Hrvatske Bernard Stulli Revolucionarna zbivanja u Istri u času sloma Austro-Ugarske, prof. Josip Demarin iz Maribora Saopćenje o našim ljudima iz Istre i Hrvatskog primorja — učesnicima Oktobarske revolucije in ravnatelj severnojadranskega inštituta dr. Vijekoslav Bratulić, Političke stranke u Istri 1918—1923. Sodelavka inštituta za delavsko gibanje Hrvatske dr. Miroslava Despot se posveta ni udeležila, pač pa je predložila prispevek Štrajkovi labinskih rudara do prvog svjetskog rata, v pisмени obliki.

Štiri poročila so obravnavala gospodarske, socialne in družbene razmere v Istri. Znanstveni svetnik zgodovinskega inštituta JAZU iz Zagreba dr. Ivan Erceg je dal Pregled stanovništva i njegovih materialnih uvijeta života tijekom druge polovice XIX stolijeća, profesor iz Pulja Anton Crnobori je namesto napovedanega referata Prva radnička društva u Istri govoril o socialnih in

družbenih razmerah v Pulju v drugi polovici prejšnjega stoletja, profesor ekonomske fakultete v Zagrebu dr. Juraj Medarić, je nastopil z referatom Društveno ekonomski odnosi i prilike u Istri 1918—1923, sodelavec severnojadranškega inštituta Marko Legović pa s prispevkom Razvoj poljoprivrede u Istri 1918—1923.

Zanimiv je bil dodatek o delu in življenju labinske rojakinje Giuseppine Martinuzzi, ki je s svojim izrednim socialnim čutom v letih pred in po vojni širila socialistično misel, pozneje komunistično, med preprostim istrskim prebivalstvom obeh narodnosti. O njej sta govorila sodelavka študijske knjižnice iz Pulja prof. Marija Cetina Život i dijelo Giuseppine Martinuzzi ter docent tržaške univerze dr. Teodoro Sala, ki je dopolnil predgovornico z analizo značilnejših Martinuzzinih socialnopolitičnih sestavkov.

O revolucionarnih gibanjih v evropskih državah in sosednjih pokrajinah, po prvi svetovni vojni, ki so utegnili vplivati na labinske in proštanske dogodke, so predavali prof. univerze v Trstu dr. Enzo Colotti Alcune considerazioni sul movimento sovietista in Europa nel primo dopoguerra, dr. Branko Djukić iz Beograda Radnički pokret u Jugoslaviji 1921. i Labinska republika ter sodelavka Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani dr. Milica Kacin-Wohinz Revolucionarno gibanje v Julijski krajini 1920—1921.

Istrske dogodke iz marca in aprila 1921, katerim je bilo posvetovanje namenjeno, so obravnavali: akademik prof. dr. F. Čulinović z uvodnim referatom »Labinska republika« (analiza pokreta u Istri iz 1921. god.), novinarja reškega časopisa La voce del popolo in avtorja nekaterih zgodovinskih študij G. Scotti in L. Giuricin v referatu Il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia e la »Repubblica di Albona«, sodelavec istrkega arhiva v Pazinu prof. J. Jelinčić v poročilu Proces protiv labinskih rudara pred Okružnim sudom u Puli 1921. godine in sodelavec severnojadranškega inštituta iz Pulja prof. M. Bertoša, ki je v referatu Seljački pokret u jugoistočnoj Istri 1921. godine obravnaval oborožen odpor v proštanskih vaseh zoper fašistično nasilje.

Organizatorji posvetovanja so, žal, nesistematično razporedili vrstni red predavateljev, razbili so problematiko, ki bi vsebinsko sodila skupaj, ne da bi upoštevali merilo od splošnega in okvirnega h konkretnemu in lokalnemu. To bi poslušalcem omogočilo boljši pregled nad celoto in jim dalo možnost primerjanja predhodnih dogajanj v drugih krajih z labinskim in proštanskim gibanjem.

V precejšnjem delu referatov so prevladovale faktografske rekonstrukcije, navajanje podrobnih dejstev, statističnih podatkov (zlasti pri referatih z gospodarsko vsebino), naštevanja imen (proces proti rudarjem) in podobno, kar ima sicer za raziskovalce veliko uporabno vrednost, toda le če je zapisano, na javni tribuni pa utegne poplava podrobnosti zamegliti bistvo. Tudi ponavljanje že znanih dejstev in ustaljenih, ne pa tudi docela sprejemljivih ocen je prenekaterikrat utrujalo in zastiralo nova dognanja.

Kljub pomanjkljivostim je posvetovanje razkrilo vrsto pomembnih pa tudi novih vidikov in ocen o izvoru, vplivu, značaju in pomenu labinskega gibanja. Omenimo le glavne teze, izmed katerih so nekatere najbrže že dognani zaključki: »Labinska republika« in proštanski kmečki odpor nista bila izolirana pojava, čeprav sta bila časovno in prostorsko ločena od sorodnih gibanj drugje, ter prostorsko omejena na izredno majhen del ozemlja, temveč sta sestavni

del, podaljšek, enakih poskusov po Evropi. Nastala sta pod vplivom oktobrske revolucije, o čemer pričajo rudarski sovjeti, ki so bili odraz splošne množične pobude po prevzemanju boljševiskih izkušenj. Sovjeti so bili po besedah E. Colottija »forma universale«. Nekoliko kočljiva je teza o neposrednem vplivu Gramscijeve misli na dejanje labinskih rudarjev (Giuricin-Scotti), če vemo, kako omejeno je bilo njegovo delovno območje v tem času (Torino), pač pa so rudarji nedvomno imeli najbližji vzor v zasedbi in samoupravi tovarniških obratov v notranjosti Italije, ki se je končala pol leta poprej. Neposredno pa se je gibanje vezalo na navodila v Toscani delujočega združnega konzorcija za rudarstvom, ki so predvidevala razlastitev rudnikov in njihovo upravljanje po združnem načelu. Gibanje labinskih rudarjev se je po vsebini docela ujemalo z gibanjem italijanskih delavcev v notranjosti države: Šlo je za ostvaritev samoupravne družbe. Razlikovalo pa se je po tradiciji, udeležbi kmečkega prebivalstva, motivih, ki so ga sprožili, zlasti pa zaradi različne narodne pripadnosti njegovih nosilcev: Hrvatje, Italijani, Slovenci pa tudi Čehi, Slovaki in Madžari. Razen tega je nastalo na ozemlju, katerega pripadnost je bila dolge mesece sporna. Ta dejstva so vplivala na napačne in nasprotno si ocene gibanja tedaj in pozneje v historiografiji.

Italijanske oblasti in fašistično zgodovinopisje je gibanju pripisovalo izključno nacionalno-politične, ali bolje iredentistične motive. V njem je videlo upor Hrvatov in Slovencev zoper italijansko oblast in težnjo po priključitvi Julijske krajine k Jugoslaviji. Podobno je jugoslovanska historiografija pred drugo svetovno vojno in hitro po njej (čas informbiroja) iskala razloge edinole v narodno-patriotičnih težnjah Hrvatov in Slovencev ter pripisovala republikli zgolj sindikalni značaj. Sedanje raziskave, grajene na primarnih virih, odločno zanikajo te teze in dokazujejo, da je imelo gibanje izrazit razredni značaj, zato v njem ni bilo prostora za nacionalne antagonizme in nacionalistične tendence.

Upor, zasedba rudnikov in prevzem uprave niso bili docela spontan, nenaaden akt delovnih množic, temveč so bili posledica večmesečnih priprav na revolucionarni prevrat v Italiji. Uresničena je bila težnja po oklicu komunističnih in proletarskih republik, ki je bila dve leti prisotna tudi v goriški Furlaniji in Trstu, okrepljena z iluzijo, da bo revolucionarni primer na tem ozemlju sprožil plaz enakih akcij po vsej državi. Toda »republika« se je rodila tedaj, ko je nastopila potreba po samoobrambi pred napredujočimi protirevolucionarnimi silami, pred fašističnim nasiljem, ki so ga oblasti dopuščale, zato ni imela značaja upora zoper obstoječo oblast, še manj pa zoper italijansko državo. Tudi ni imela nikakršnih ofenzivnih možnosti, saj je ta čas krivulja splošnega revolucionarnega razpoloženja odločno padala. Dogodki tudi niso pomenili revolucije v pravem pomenu besede, pač pa so vsebovali izrazite revolucionarne elemente kot so: nasilna zasedba rudarskega bazena, zamenjava uprave lastnikov s samoupravo proizvajalcev, uporaba orožja za obrambo zasedenega območja in njegove ureditve, socialistična družbena ureditev po sovjetskem zgledu ter razredni, internacionalni značaj »državice«, katere zunanji znaki so bile rdeče zastave, srp in kladivo.

Kljub tem nedvomno točnim in dokazanim trditvam, pa je bilo v referatih o »republikli« vendarle premalo upoštevano dejstvo, da je že sama popolna udeležba hrvaškega prebivalstva, tudi kmečkega, ustvarjala večje revolucionarne možnosti — kar je značilno za vso Julijsko krajino — ker so bili Hrvatje

in Slovenci ogroženi z dveh vidikov, z gospodarskega in narodnostnega, zato so le od revolucionarnega prevrata utegnili pričakovati rešitve vseh vprašanj, tudi narodnostnih. To so končno v »Labinski republiki« za kratek čas tudi dosegli.

Posebej je treba omeniti docela nove, s kritično presojo arhivskih virov utemeljene ugotovitve M. Bertoše o značaju proštanskega kmečkega odpora. Bertoša je ovrgel doslej edino veljavne trditve, prisotne v Čulinovičevih delih, da so se kmetje organizirali v vaške sovjete, ki naj bi prevzeli dejansko oblast na svoji zemlji. S podrobno rekonstrukcijo dogodkov je dokazal, da se niso pripravljali na upor zoper oblast, pač pa so se organizirano pripravljali na oborožen odpor zoper fašistično nasilje, ki je v predvolilni dobi prizadelo razne vasi po Istri, in z njim tudi uspeli. Spopad z oblastjo je nastopil avtomatično, stihijsko, ko je le-ta poslala nadnje vojsko, tudi zato, da zaščiti pregnane in obkoljene fašistične napadalce. Kmečki nastop je gotovo prekoračil okvire organizirane protifašistične samoobrambe, vendar je ostal omejen na majhen teritorij. Celó s sočasnimi in v neposrednem sosedstvu razvijajočim se labinskim gibanjem, ki je bilo zrelejše in širše, se ni združil, čeprav so obstajali stiki med voditelji.

Posvet zgodovinarjev ob 50-letnici upora v *Marezigah* je organiziral koprski pokrajinski muzej dne 12. maja 1971 v Kopru. Posveta so se udeležili poleg Koprčanov tudi predstavniki nekaterih inštitutov in organizacij iz Ljubljane ter predstavniki inštituta za zgodovnio odporniškega gibanja v Trstu.

Trije referati in krajša razprava so bili osredotočeni na marežanske dogodke in na okoliščine, ki so utegnile nanje neposredno vplivati, četrti referat je imel značaj pregleda o razvoju narodnostnega vprašanja do konca druge svetovne vojne.

V predavanju *Revolucionarni elementi v delavskem gibanju Julijske krajine* je podpisana na osnovi arhivskega gradiva italijanske provenience prikazala razvoj revolucionarnega razpoloženja in priprav, ki so se kazale v načrtovanju delavsko-kmečkih sovjetov in neprestanih konfliktnih delavskih množic z okupacijskimi oblastmi. Narodna nasprotja, ki so porojevala vprašanja o vlogi ogrožene slovensko-hrvaške narodne skupnosti v delavskem gibanju Julijske krajine, so dajala razrednim spopadom svojstven značaj. Odločilno so vplivala na italijanske meščanske stranke in lokalne oblasti, da so se oklenile nacionalističnega pojmovanja o »slovansko-boljševiški nevarnosti« in da so zoper to »nevarnost« uporabile fašistične metode nasilja.

Tržaški raziskovalec dr. Claudio Silvestri v prispevku *Prva fašistična organizacija v Istri išče razloge za nagel vzpon fašističnega gibanja v napetih povojnih okoliščinah, gospodarskih, političnih in narodnostnih, predvsem pa v podpori nacionalistično usmerjenih vojaških poveljstev v Istri*. Spričo prisotnosti slovensko-hrvaških narodnih aspiracij je fašizem svojo napadalnost usmeril bolj zoper jugoslovanski nacionalizem kakor zoper socializem, kar je posebnost v razvoju fašističnega gibanja v Italiji. Žal je v slovenskem prevodu Silvestrijevega poročila (objavljeno je v *Obali št. 10-11, oktober 1971*) vse preveč napačnih interpretacij italijanskih terminov, ki utegnejo izkriviti avtorjevo misel, vsekakor pa ji odvzemajo jasnost in razumljivost.

Referat Janéza Kramarja Dogodki v Marezigah ob parlamentarnih volitvah maja 1921 obravnava osrednjo problematiko posveta. Na osnovi časopisnih in dokumentarnih virov je avtor do zadnje podrobnosti rekonstruiral potek marežanskega upora, njegove motive in posledice. V nasprotju z večino dosedanjih ocen, ki pripisujejo organizacijo upora komunistični stranki, ugotavlja Kramar njegovo spontanost, pobujeno iz nuje po samoobrambi pred fašističnimi napadalnimi nameni. Sicer pa vidi v Marezigah trdnjavo slovenske narodne organizacije Edinost ob dokaj šibkejši komunistični stranki, ki je sicer prevladovala v okoliških vaseh.

Srečko Vilhar pojasnjuje v referatu Primorski Slovenci in nacionalno vprašanje v obdobju 1918—1945 »kako si je zamišljala rešitev nacionalnega vprašanja množica ljudi na Primorskem in v Istri... in kakšno rešitev so ji nakazovala vodstva političnih strank in skupin«. Odgovor na prvo vprašanje je referat lahko nakazal šele v obravnavi dobe narodnoosvobodilnega boja, medtem ko bi za dvajsetletje pred drugo svetovno vojno to vprašanje terjalo bolj poglobljene in dolgotrajnejše raziskave, na osnovi primarnih virov, kakor jo je Vilhar utegnil opraviti. Koncepti političnih strank in skupin so v referatu opisani sumarno po doslej ustaljenem vrednotenju: slovenske meščanske stranke vidijo rešitev v lojalnosti in oportunističnem do italijanske države — tudi fašistične — pozneje pa v podpori Društva narodov in v naslonitvi na velesrbsko buržoazijo. Mladinsko gibanje — TIGR — nima širšega programa, posebej ga utesnjuje naslanjanje na reakcionarno emigracijo v Jugoslaviji. Komunistična partija Slovenije pokaže v prelomnem razdobju 1937—1941 »tudi primorskim Slovincem pot, ki vodi k njihovi osvoboditvi izpod fašističnega jarma«.

Prispevke, sestavljene za posvetovanje v Kopru, objavlja revija Obala.